

Αιματοβαμμένη δικτατορία

Από τον ΝΙΚΟ ΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΑΚΗ

Το βιβλίο του Δημήτρη Βεριώνη, *Θάνατοι στη χούντα, είναι ένα εκτενές, οργανωμένο και σημαντικό έργο με φιλοδοξία να καταγράψει όλους τους θανάτους που επήλθαν κατά την περίοδο της δικτατορίας 1967-1974 ως αποτέλεσμα σύλληψης, δίωξης, κακομεταχείρισης, και κάθε είδους βίας του καθεστώτος σε βάρος πολιτών οι οποίοι του εναντιώθηκαν, λιγότερο ή περισσότερο φανερά.*

Δημήτρης Βεριώνης, *Θάνατοι στη χούντα. Δολοφονίες, αντιδικτατορική δράση, ύπνοπι θάνατοι κατά την περίοδο 1967-1974, Τόπος, Αθήνα 2024, 805 σελ.*

Ηέως σήμερα ιστοριογραφία των θυμάτων της χούντας είναι εξαιρετικά επιλεκτική και περιορίζεται στους θανάτους «επώνυμους», στις δολοφονίες που διαπράχθηκαν στην εξέγερση του Πολυτεχνείου και στις απώλειες που είχαν όσες δυνάμεις συντάχθηκαν με το αντικίνημα της 13ης Δεκεμβρίου 1967 για να ανατρέψουν το καθεστώς.

Για να καλύψει το μεγάλο κενό, ο Δημήτρης Βεριώνης αξιοποιεί δεκάδες φακέλους τεκμηρίωσης από συγγενείς και συνηγούς χαμένων προσώπων που δεν κατάφεραν τελικά να φτάσουν στη δικαστική ευθυγορία και κούρσαν σιγά σιγά στην ιστορική λήθη. Αν και είναι πολύ προσεκτικός στην εκάστοτε απόφασή του αν κάποιος πρέπει να θεωρείται νεκρός του καθεστώτος ή όχι, η μελέτη του καταδεικνύει ότι ο πραγματικός αριθμός των θυμάτων της χούντας είναι τουλάχιστον 247 κατονομασμένες περιπτώσεις. Για κάθε θύμα, ο συγγραφέας παραθέτει ένα οικογενειακό ιστορικό, την πορεία του, τη στάση του απέναντι στο καθεστώς της στρατιωτικής δικτατορίας και τις περιστάσεις κάτω από τις οποίες βρήκε τελικά το θάνατο. Τα σημειώματα αυτά συνοδεύονται από φωτογραφικό υλικό αλλά και από αναφορές των προσπαθειών που έγιναν για να εντοπιστούν οι δράστες των εξαφανίσεων και οι ηθικοί αυτουργοί.

Πέρα από την καταγραφική πληρότητα που καταφέρει να επιτύχει ο συγγραφέας, το βιβλίο έχει και μια σειρά άλλες αρετές, δυσχερέστες σε τέτοιου είδους έργα:

Μεθοδικότητα: Αναλύει όλες τις περιπτώσεις με παρόμοια –και όχι ευκαριακά– κριτήρια και δίνει στον αναγνώστη την εχέριαι να σχηματίσει εντύπωση ο ίδιος για την ιδιαιτερότητα του κάθε περιστατικού.

Ολοκληρωμένη κλίση: Ελάχιστα βιβλία σε οποιοδήποτε τομέα έχουν αποτολμήσει μια συνολική και ολοκληρωμένη αποτίμηση της περιόδου

Αγγελία The Books' Journal

Ο Νικηφόρος Μανδηλαράς (στη φωτογραφία με τον Μανώλη Γλέζο). Δημοσιογράφος, εκδότης εφημερίδας και δικηγόρος που παρέστη στη δίκη για την υπόθεση ΑΣΠΠΑ η οποία ποτέ δεν ολοκληρώθηκε. Το πτώμα του ξεβράστηκε στην παραλία Γενναδίου της Ρόδου, στις 18 Μαΐου 1967. Οι συνθήκες του θανάτου του δεν διευκρινίστηκαν ποτέ, μετά το 1974 μάλιστα υποστηρίχτηκε ότι ήταν θύμα του καθεστώτος, που τον δολοφόνησε ενώ προσπαθούσε να διαφύγει από την Ελλάδα, όπου κινδύνευε να συλληφθεί.

από την αρχή έως το τέλος της χούντας. Βεβαίως, έχουν γραφεί πάρα πολλά άρθρα, ρεπορτάζ και βιβλία για συγκεκριμένα θέματα, σπανίως όμως καλύπτουν με ουστηματικό τρόπο όλη την περίοδο 1967-74. Ακόμα και για ζητήματα αμγώς στρατιωτικά –που αποτέλεσαν το μηχανισμό επιβολής και διατήρησης της χούντας– έχουν γραφτεί πολλά, κυρίως για την εθνική προδοσία, αλλά ούτε ένα για τη συνολική κατάσταση, τη λειτουργία και τον προσανατολισμό των Ενόπλων Δυνάμεων κατά τη διάρκεια της επταετίας!

Ενοσιείωση: Τα θέματα εξετάζονται όχι σαν απλοί αριθμοί ενός αγώνα, αλλά ξεχωριστά, με περιγραφές της ζωής τους, των οικείων τους, των σχεδίων τους για τη ζωή. Και αυτό κάνει τη δολοφονία τους ακόμα πιο σκληρή και αποκρουστική.

Προστιθέμενη αξία: Έχει το πλεονέκτημα όχι μόνο να αξιοποιεί πολλά δεδομένα από τηγές και άλλες μελέτες, αλλά να γίνεται και το ίδιο σημείο αναφοράς για μελλοντικές έρευνες και αναλύσεις. Μερικές κα-

τευθύνσεις θα προσπαθήσω να σκιαγραφήσω στη συνέχεια.

ΤΑ ΘΥΜΑΤΑ ΤΗΣ ΧΟΥΝΤΑΣ

Τα θύματα της χούντας υπήρξαν πολλά, μάλιστα πολλά απ' αυτά δεν είχαν καν εκδηλώσει κάποια βίαιη κίνηση ή απειλή κατά το καθεστώς. Σε αυτό το σημείο χρήσιμο θα ήταν να γνωρίζουμε τις επιδόσεις ανάλυσης καθεστώτων, τουλάχιστον στον δυτικοευρωπαϊκό χώρο και πιο συγκεκριμένα στην Πορτογαλία και την Ισπανία. Επειδή οι δικτατορίες εκεί κράτησαν περισσότερα χρόνια, αλλά και επειδή ο πληθυσμός τους ήταν διαφορετικός από την Ελλάδα, γίνεται αναγωγή στα ελληνικά μεγέθη ώστε να είναι συγκρίσιμα.

Με βάση σχετικές μελέτες, στην Πορτογαλία η χούντα των Σαλαζάρ-Γκαετάνο είχε διάρκεια 41 έτη και δολοφόνησε περίπου 500 αγωνιστές της αντίστασης. Στην Ισπανία, το καθεστώς του Φράνκο κράτησε 36 έτη, και εκτιμάται ότι περίπου 30.000 αντίπαλοι του καθεστώτος οδηγήθηκαν στο θάνατο. Ας κάνου-

με τώρα αναγωγή με βάση την επταετή διάρκεια της ελληνικής χούντας και τον πληθυσμό της Ελλάδας που ήταν 8,5 εκατομμύρια κάτοικοι το 1970, έναντι 8 εκατομμυρίων της Πορτογαλίας και 34 εκατομμυρίων της Ισπανίας.

Οι συγκρίσιμοι θάνατοι ήταν 91 για τη χούντα της Πορτογαλίας και 1.458 για τη χούντα της Ισπανίας, έναντι των 247 για την Ελλάδα που ταυτοποιήθηκαν σύμφωνα με την έκθεση του Βεριώνη.

Σε σύγκριση με την Ισπανία, η Ελλάδα φαίνεται να έχει λιγότερα θύματα της χούντας. Όμως αυτό δεν είναι αντικειμενικό. Χιλιάδες αντιστασιακές της Ισπανίας πέθαναν στα στρατόπεδα συγκέντρωσης της Γερμανίας όπου ο Φράνκο τους έστειλε μαζικά έως το 1945, σε αντάλλαγμα της στρατιωτικής υποστήριξης που παρέχε στον Χίτλερ κατά τη διάρκεια του Β' Παγκόσμιου Πολέμου!

Είναι ενδιαφέρον να δει κανείς ότι, αν περιληφθούν όλες οι απώλειες που προέβησε η χούντα τόσο στην Ελλάδα όσο και στην Κύπρο, η αναλογία νεκρών στην Ελλάδα προσεγγίζει αυτή της Ισπανίας. Οι νεκροί της εθνικής προδοσίας, με βάση τα στοιχεία από το Γραφείο Επιτρόπου της Προεδρίας Κύπρου, κατατάσσονται ως εξής:

- ▶ δολοφονημένοι του πραξικόπηματος Σαμψιών: 91,
- ▶ εσόντες της τουρκικής εισβολής: 1.117,
- ▶ αγνοούμενοι, 1.493.

Προφανώς, όλοι οι νεκροί της προδοσίας είναι θύματα είτε κατά διαταγή της χούντας είτε ένεκα αυτής, αφού ούτε πραξικόπημα θα είχε γίνει ούτε η εισβολή της Τουρκίας θα είχε πραγματοποιηθεί χωρίς την επίτευξη της Δικτατορίας. Εάν τώρα αθροίσει κανείς τα θύματα της κυπριακής τραγωδίας με τους νεκρούς της εσωτερικής καταπίεσης προκύπτει συνολικός αριθμός θυμάτων αισθητά υψηλότερος και από αυτόν της Ισπανίας.

Σε σύγκριση πάντως με την Πορτογαλία – με την οποία η Ελλάδα είχε περισσότερο κοινά χαρακτηριστικά και δεν είχε προηγηθεί άμεσως πριν την δικτατορία εμφύλιος – βλέπουμε ότι οι δολοφονημένοι της ελληνικής χούντας είναι θεαματικά περισσότεροι – σχεδόν σε τριπλάσια αναλογία! Βεβαίως και σε άλλες χώρες που «σύθησαν» από παρόμοιους εθνοσωτήρες. Για παράδειγμα:

- ▶ Η ελληνική χούντα εισέβαλε με τανκς σε ΑΕΙ, πράγμα που δεν είχε φανταστεί να κάνει ούτε καν η Βέρμαχτ επί γερμανικής Κατοχής.
- ▶ Καμία χούντα δεν δηλητηρίασε μαζικά τον κόσμο με σάπια τρόφιμα με σχέδιο να κερδοσκοπήσει η ίδια.
- ▶ Καμία χούντα δεν υπέβαλε τους πολίτες σε αναγκαστική εισφορά για να ανεγείρει μητροπολιτικό ναό, και στο τέλος έκλειψε τον έρανο.
- ▶ Το κυριότερο, καμία χούντα δεν είναι γνωστή να έχασε εθνικό έδαφος και εθνικά κυριαρχικά δικαιώματα με δική της πρωτοβουλία, που ήταν μαθηματικός βέβαιος πού θα οδηγούσε².

Ο θανατηφόρος παροξυσμός της χούντας δεν σταματά όμως με αυτές τις διαπιστώσεις. Επειδή ορισμένοι λανσάρουν το μύθο ότι να μην η χούντα είχε κάνει αυθαιρεσίες αλλά ήταν ήπια σε σχέση με ανάλογα καθεστώτα, είναι χρήσιμο να δούμε ως πού ακριβώς έφτανε η ηπιότητα της. Το συγκλονιστικό και αποτρόπαιο εύρημα από τη μελέτη του Βεριώνη είναι ότι, από το σύνολο των 247 αναφερόμενων θυμάτων, η ελληνική χούντα δολοφόνησε κυρίως άτομα που δεν συνιστούσαν άμεση και σοβαρή απειλή εναντίον της.

Για να καταδείξω αυτή τη διπλή θραουδειλία της χούντας να δολοφονεί όχι μόνο αγωνιστές αλλά και ανυποψίαστους πολίτες, προσπάθησα να κάνω μια πρόχειρη ταξινόμηση των θυμάτων σε τρεις κατηγορίες:

(α) Οι *βεβαιωμένοι* και τοσακαρισμένοι εχθροί του καθεστώτος, όπως ήταν οι πολιτικοί κρατούμενοι (παλιότεροι και νεότεροι).

(β) Οι άμεσα *απειλούντες* την ύπαρξη του καθεστώτος ή χουντικών παραγόντων, όπως τα μέλη αντιστασιακών οργανώσεων, όσοι κινήθηκαν οργανωμένα επιθετικά εναντίον δυνάμεων καταστολής, κ.ά.

(γ) Όσοι δεν συνιστούσαν καμία πραγματική απειλή ούτε είχαν *προμελετήσει* κάποια επιθετική ενέργεια, αλλά βρέθηκαν στο λάθος μέρος τη λάθος στιγμή, απροετοίμαστοι και ανυπεράσπιστοι για το κακό που τους περίμενε!

Στις τρεις αυτές κατηγορίες ταξινομούνται περίπου τα εξής θύματα:

- ▶ στην πρώτη, 64 άτομα (26% του συνόλου),
- ▶ στη δεύτερη, 80 άτομα (32% του συνόλου),
- ▶ στην Τρίτη, 103 άτομα (42% του συνόλου).

Όσο και να κάνει εντύπωση –πάντα φυσικά με βάση τα στοιχεία του βιβλίου, οι περισσότεροι νεκροί ήταν της τρίτης κατηγορίας, αυτοί δηλαδή που δεν συνιστούσαν ουσιαστική και πραγματική απειλή για το καθεστώς. Προκύπτει έτσι η ανάγκη να διερευνήσουμε τα βαθύτερα κίνητρα και την δολοφονική φύση του καθεστώτος των συνταγματαρχών και τα συμπεράσματα θα κάνουν ακόμα πιο απεχθές και εγκληματικό το έργο τους.

Γιατί άραγε η χούντα χρειαζόταν να σκοτώνει με τέτοια ελαφρότητα και σε τέτοια συχνότητα; Προτείνω δύο ερμηνείες:

Α. Σίγουρα ένα μέρος των δολοφονιών ήταν το αναπόφευκτο αποτέλεσμα κεντρικών επιλογών της δικτατορίας εναντίον όσων θεωρούσε ότι απειλούν το καθεστώς και έδινε συγκεκριμένες διαταγές συμπεριφοράς και αντιμετώπισης προς τα εκτελεστικά στέλγη. Η μη συμμόρφωση των κατώτερων στελεχών προς τέτοιες διαταγές θα είχε άμεση συνεπαγωγή τη δική τους τιμωρία – καθόλου απίθανο μάλιστα να ήταν εξίσου σκληρή με αυτή που διατάχθηκαν να επιβάλουν στους αντιπάλους του καθεστώτος.

Β. Δεν αρκεί όμως αυτή η προσέγγιση για να καλύψει όλες τις περιπτώσεις – ιδιαίτερα μάλιστα την τρίτη κατηγορία. Τι πειθαρχικές διώξεις δηλαδή θα υφίστατο για παράδειγμα, αν ο λογίας δεν σκότωνε στην Κυψέλη τη Μ. Καλαβρού που πήγαινε σπίτι της, στις 21/4/67; Ή ο Ίλαρχος που σκότωσε τον 5χρονο Δημητράκη στον Ζωγράφου το Σάββατο 17/11/73 του Πολυτεχνείου; Ή ο παλικαράς Ντεριλής που έβαλε σημάδι τον Μυρογιάννη την επόμενη μέρα;

Νομίζω ότι χρειαζόμαστε νέα ερμηνευτικά εργαλεία για να εξηγήσουμε τέτοιες φαινομενικά (αλλά μόνο φαινομενικά) παράλογες συμπερι-

φορές. Μπορούμε να καταφύγουμε σε ορισμένες αναλύσεις της Χάνα Άρεντ σχετικά με τη λεγόμενη «κοινοτοπία του κακού». Σύμφωνα με την Άρεντ, ο άνθρωπος δεν χρειάζεται μια απειλητική ιεραρχία να τον προσταξεί και να τον καθοδηγήσει στη διάπραξη εγκλημάτων, αλλά το κάνει παίρνοντας πρωτοβουλία και ο ίδιος όταν εσωτερικεύει το μερίδιο εξουσίας που έχει ή θέλει να αποκτήσει.

Η αυτόβουλη δολοφονία δρα ως «ποτοποιητικό ενσυχής» για την αποδοχή του στελέχους από το μηχανισμό της χούντας. Όχι βέβαια αντιστελώς, αλλά για συμμετοχή του στη νομιά της εξουσίας και τα πλεονεκτήματα που τότε υποσχόταν.

Αυτό εξηγεί γιατί τα ίδια αγριεμένα άτομα που στη μεν χούντα σκότωναν εν ψυχρώ, στη μεταπολίτευση έτρεμαν αν κατά τύχη τους αναγνώριζε κανείς. Πλέον, το πιστοποιητικό δεν περνούσε.

Η προσέγγιση αυτή θα μπορούσε να έχει συνέπεια την αμφισβήτηση του «στιγμαίου» γιατί τα εγκλήματα διαπράχθηκαν «ιδία πρωτοβουλία» και άρα δεν μπορούν να υπαχθούν νομικίστικα στο –ούτως ή άλλως γελοίο– επιχείρημα του στιγμαίου που διέσωσε εκατοντάδες χουντικούς από το δικαστήριο και την καταδίκη.

ΕΙΝΑΙ ΠΡΟΤΙΜΟΤΕΡΗ Η ΛΗΘΗ;

Με την ευκαιρία των 50 χρόνων Μεταπολίτευσης νομίζω ότι πρέπει να ξαναδούμε τα όρια και το πλαίσιο της πολιτικής που ακολουθεί μία κοινωνία έναντι ενός επαχθούς και αδελφοκτόνου παρελθόντος. Το ερώτημα είναι αδυσώπητο:

Είναι καλύτερα να ξεχάσουμε το παρελθόν για να πορευτούμε χωρίς ιστορική αγανάκτηση στο μέλλον, ιδιαίτερα μάλιστα σε μια περίοδο που η χώρα απειλείται γεωπολιτικά; Ή, αντιθέτως, οφείλουμε να καταγράφουμε τα πεπραγμένα της Ιστορίας γιατί μόνο αυτή η γνώση οδηγεί στην ευθύνη και την ουσιαστική υπέρβαση των παλιότερων συγκρούσεων;

Δύσκολο ερώτημα κι ακόμα πιο δύσκολη η απάντηση. Χωρίς να μπαίνω στη συζήτηση, επισημαίνω τους σχετικούς προβληματισμούς που έχουν εμφανιστεί στην Ισπανία και την Πορτογαλία.

Στην Ισπανία αρχικά είχε επικρατήσει το δόγμα *“olvido y perdón”* (λήθη και συγχώρεση) και με νόμο όλα τα εγκλήματα της εποχής Φράν-

κο είχαν απαλλαγεί από ποινικές ευθύνες. Τώρα όμως, με την ανακάλυψη μαζικών τάφων και χιλιάδων άγνωστων θυμάτων, η σοσιαλιστική κυβέρνηση του Σάντσεθ έχει πάρει πρωτοβουλίες για το άνοιγμα παλιών υποθέσεων δολοφονίας. Η διαδικασία δεν είναι ακόμα σαφές πού θα καταλήξει.

Στην Πορτογαλία παρομοίως, επί δεκαετίες, το θέμα των νεκρών της Αντίστασης ήταν λησμονημένο. Τώρα όμως, 50 χρόνια από την Επανάσταση των Γαρυφάλλων, υπάρχουν πολλοί που ζητούν αναψήλιψη και δικαίωση όσων αγωνίστηκαν εναντίον του καθεστώτος Σαλαζάρ.

Εδώ εμείς έχουμε δύο εμπόδια: (α) το «στιγμαίο» που ανείρεσε αυτομάτως κάθε δίωξη για αδικήματα χουντικών τα οποία διέπραξαν εντός της επταετίας και (β) το κάψιμο των φακέλων στην Χαλυβουργική, το οποίο μάλιστα έγινε με την τότε συμμαχική κυβέρνηση Δεξιάς-κομμουνιστών να πανηγυρίζουν. Θα χρειαστεί πολλή νομική προετοιμασία για να υπερνηκηθούν οι συνέπειές τους.

Για την ευαισθητοποίηση της κοινής γνώμης, καλό θα είναι να προχωρήσουμε μια σειρά από ενέργειες, όπως:

1. Ολοκλήρωση του ληστραγείου των θυμάτων με τη χωριστή έρευνα για τους νεκρούς (δολοφονημένους, πεσόντες και αγνοούμενους) της εθνικής προδοσίας στην Κύπρο.

2. Διαδραστική ηλεκτρονική πλατφόρμα για αναζήτηση πληροφοριών, συμπλήρωση και διασταύρωση.

3. Όταν γίνει η πλατφόρμα, το βιβλίο θα μπορεί να εκδοθεί σε μια πιο συνοπτική μορφή, ώστε να διαδοθεί ευρύτερα.

4. Επιλογή χαρακτηριστικών – αλλά όχι ευρέως γνωστών μέχρι σήμερα– περιπτώσεων για ένα τηλεοπτικό αφιέρωμα που θα αποτίσει φόρο τιμής και ταυτόχρονα θα ξυπνήσει μνήμες και πληροφόρηση. ■

1. Στο Netflix είναι διαθέσιμη η ταινία *Ο Φωτογράφος του Μαουσκίουζεν* του Mar Targarona (2018), η ιστορία ενός καταλανού κρατουμένου που έστειλε τα αρνητικά φιλμ στους Συμμάχους για να πληροφορηθούν τη φρενική του στρατοπέδου.

2. Επειδή από ορισμένους προπαγανδιστές αναφέρεται ως παρόμοιο παράδειγμα η Αργεντινή, υπενθυμίζω ότι, αντίθετα με την Ελλάδα, δεν είχε αναγνωρισμένα κυριαρχικά δικαιώματα στα Φώκλαντ και επιτέθηκε ακριβώς για να διεκδικήσει κάποιο ρόλο διευθέτησης. Με την ήττα της, η Αργεντινή δεν απόλεσε δικαιώματα, αφού δεν τα είχε και πριν.